

ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΒΑΤΤΙΣΤΑ ΛΟΥΣΙΕΡΙ, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Τατιάνα Πούλου

Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Αθηνών

Ο Giovanni Battista Lusieri, Ιταλός ζωγράφος γεννημένος στη Ρώμη το 1755, ακολούθησε τον 7ο Λόρδο Έλγιν στην Ελλάδα και παρέμεινε στην Αθήνα έως τον θάνατό του, την 1η Μαρτίου 1821. Κατά τα 20 χρόνια παραμονής του στην πόλη των Αθηνών, οργάνωσε και ολοκλήρωσε την αποκοπή των Μαρμάρων του Παρθενώνα και πραγματοποίησε εκτεταμένες ανασκαφές, οι οποίες δεν ήταν ευρύτερα γνωστές. Η νεότερη μελέτη των αρχείων Έλγιν έδωσε τη δυνατότητα να αποκαλυφθεί μέρος του άγνωστου ανασκαφικού του έργου.

Κανείς δεν φανταζόταν το 2002, ότι ένα τυχαίο εύρημα στο Λόφο των Μουσών (Φιλοπάππου), θα οδηγήσει τα βήματα της έρευνας στη Σκωτία και στα αρχεία του Λόρδου Έλγιν. Η ανασκαφική ομάδα πανηγύριζε, γιατί η αρχαιολογική σκαπάνη είχε μόλις αποκαλύψει το αρχαιότερο εύρημα, που είχε βρεθεί στον Λόφο του Φιλοπάππου. Ήταν τρεις αριστοκρατικοί τάφοι Γεωμετρικών χρόνων, με πολύ πλούσια κτερίσματα. Δύο ενήλικες και ένα παιδί. Ο σημαντικότερος από αυτούς τους τάφους τελικά ανήκε σε ένα νεαρό κορίτσι, το οποίο ετάφη εν μέσω πολλών αγγείων, φορώντας τέσσερα χρυσά κοσμήματα. Η «Κόρη των Λόφων» είχε ραμμένα στα ρούχα της δύο χρυσά κοσμήματα κατάμεστα από χάνδρες κεχρμπιριού της Βαλτικής, φορούσε δύο χρυσά ελικοειδή σκουλαρίκια και το χέρι της κοσμούσε ένα απλό χρυσό συρμάτινο δαχτυλίδι. Ήταν τα κοσμήματα που θα είχε φορέσει στον γάμο της, αν δεν την είχε προλάβει ο θάνατος.

Εικ. 1. Χρυσό επιστήθιο κόσμημα Α, Τάφος 1, Λόφος Μουσών

Τα κοσμήματα τελικά την συνόδευσαν για 28 ολόκληρους αιώνες, μέχρι την αποκάλυψη του τάφου της. Από αρχαιολογικής πλευράς πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό εύρημα, καθώς είναι η αρχαιότερη και η πλουσιότερα κτερισμένη ταφή που εντοπίστηκε στον αρχαιολογικό χώρο Φιλοπάππου (Πούλου 2013, 233). Το μεγαλύτερο από τα χρυσά κοσμήματα είναι ένα από τα ωραιότερα που μας έχει δώσει η Γεωμετρική Ελλάδα (εικ. 1).

Αποτελείται από 9 χρυσά πλακίδια διακοσμημένα με συρματερή και κοκκιωτή τεχνική. Τα χρυσά συρμάτινα ελάσματα σχηματίζουν διάχωρα διαφόρων σχημάτων, μέσα στα οποία έμπαινε ένθετο κεχρμπιριού. Το διακοσμητικό μοτίβο του κεντρικού πλακιδίου έχει σχήμα πέλτης, μιας ιδιαίτερου τύπου ασπίδας, ενώ τα διπλανά έχουν ασπίδες τύπου Διπύλου, ρόδακες, ρόμβους και πάλι ρόδακες που κλείνουν το κόσμημα. Στο κάτω μέρος του κρέμονται χρυσές αλυσίδες, που απολήγουν σε καρπό ροδιού, το οποίο σχηματίζεται με τη βοήθεια χάντρας από κεχρμπιριού. Για να μην φαίνονται οι κλωστές που συγκρατούσαν το κόσμημα σε ένα ενιαίο σύνολο, χρυσοί σωληνίσκοι τις έκρυβαν, οι οποίοι ήταν και αυτοί διακοσμημένοι με χάνδρες από κεχρμπιριού.

Το δεύτερο κόσμημα (εικ. 2), επίσης ραμμένο στα ρούχα της νεκρής, είναι πολύ μικρότερο. Αποτελείται από 26 αμφικωνικές χάνδρες που μιμούνται καρπό και 13 αλυσίδες που κρέμονται ανάμεσά τους, ίδιες με αυτές του μεγάλου κοσμήματος. Το μικρό όμως κόσμημα δεν ήταν μοναδικό. Υπήρχε ένα δεύτερο κόσμημα,

Εικ. 2. Χρυσό επιστήθιο κόσμημα Β, Τάφος 1, Λόφος Μουσών

ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΒΑΤΤΙΣΤΑ ΛΟΥΣΙΕΡΙ, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

το οποίο του έμοιαζε πολύ, που βρίσκεται σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο. Το κόσμημα του Βρετανικού Μουσείου ανήκει στην συλλογή αρχαιοτήτων που μεταφέρθηκαν από τον Λόρδο Έλγιν στην Αγγλία, μαζί με τα Μάρμαρα του Παρθενώνα. Αυτό που δεν είναι ευρύτερα γνωστό είναι ότι οι αρχαιότητες που προέρχονται από την Αθήνα και την Αττική, προέκυψαν ύστερα από τις ανασκαφές που πραγματοποίησε ο Giovanni Battista Lusieri, για λογαριασμό του Λόρδου Έλγιν, από το 1800 έως το 1813. Η συλλογή Έλγιν αριθμεί περί τα 1349 αντικείμενα (Ελληνικές και Ιταλικές αρχαιότητες, αρχιτεκτονικά σχέδια καλλιτεχνών της εποχής, συλλεκτικά έργα τέχνης κ.ά) συμπεριλαμβανομένων των Μαρμάρων του Παρθενώνα.

Η βιογραφία του Lusieri

Ο 7ος Λόρδος Έλγιν, σκωτσέζος ευγενής, διορίστηκε Πρέσβης της Βρετανίας στην Οθωμανική Πύλη στα 1798. Το 1799 παντρεύτηκε την Mary Nisbet, καλλονή της εποχής, μα κυρίως μοναχοπαίδι μιας πολύ πλούσιας οικογένειας. Για τον καλύτερο χειρισμό των αναγκών της διπλωματίας, προσέλαβε δύο ιδιωτικούς γραμματείς, τον William Richard Hamilton και τον John Morier, καθώς και έναν στρατιωτικό ιερέα, τον Philip Hunt, ως ιδιωτικό γραμματέα για την Πρεσβεία. Ένας από τους σκοπούς του ήταν να κάνει την Πρεσβεία της Βρετανίας ευεργετική για τις καλές τέχνες. Σύμφωνα με τη συνήθεια των περιηγητών της εποχής, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στην Ιταλία συγκέντρωσε έναν μεγάλο αριθμό καλλιτεχνών, που σκοπό είχαν να βγάλουν γύψινα εκμαγεία και να κάνουν ακριβείς αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις. Πρόκειται για τους Feodor Ivanowitch, Vincenzo Balestra, Stefano Piale, Sebastiano Ittar, Bernardino Ledus και Vincenzo Rosati.

Ο επικεφαλής της ομάδας των καλλιτεχνών ονομαζόταν Giovanni Battista Lusieri, είχε γεννηθεί στη Ρώμη το 1755, ήταν πολύ γνωστός τοπιογράφος και υπηρέτούσε στην αυλή του Βασιλιά της Ναπλι. Όταν γνωρίστηκε με τον Λόρδο Έλγιν ήταν 45 ετών. Ο Λόρδος Έλγιν ήρθε σε συμφωνία αποκλειστικότητας μαζί του

προς 200 αγγλικές λίρες τον χρόνο και ξεκίνησαν το ταξίδι τους προς την Κωνσταντινούπολη. Λόγω αυτής της συνεργασίας ο Lusieri θα παραμείνει άγνωστος στο ευρύ κοινό και δεν θα αναγνωριστεί η καλλιτεχνική του αξία, όπως της άξιζε. Μετά τον θάνατό του όσα από τα έργα του διασώθηκαν, πωλήθηκαν από τους κληρονόμους του στο Λόρδο Έλγιν και βρίσκονται σήμερα στην ιδιωτική συλλογή του Broomhall. Δυστυχώς τα περισσότερα έργα από την Ελλάδα χάθηκαν στο ναυάγιο του Cambrian το 1828 στην Γραμβούσα, όταν ο Άγγλος πρόξενος έστειλε τα τελευταία υπάρχοντα του Lusieri στον Λόρδο Έλγιν. Το 2012, η Εθνική Πινακοθήκη της Σκωτίας διοργάνωσε έκθεση για τον Lusieri (εικ. 3-5), προκειμένου να προβάλλει το έργο αυτού του εξαιρετικά προικισμένου αλλά μη αναγνωρισμένου ζωγράφου (Weston-Lewis 2012).

Ο Lusieri θα προσφέρει στον Λόρδο Έλγιν τις υπηρεσίες του για τα επόμενα 20 χρόνια, από τον Οκτώβριο του 1799 έως τον θάνατό του στην Αθήνα τον Μάρτιο του 1821, λίγο πριν ξεσπάσει η Ελληνική Επανάσταση. Παραμένει μέχρι σήμερα σχεδόν άγνωστος στο Ελληνικό κοινό, παρόλο που πραγματοποίησε ένα τραγικό για την ιστορία μας εγχείρημα: ήταν αυτός που οργάνωσε και ολοκλήρωσε την αποκοπή των Μαρμάρων του Παρθενώνα. Κατά τα 20 χρόνια της παραμονής του στην Αθήνα, ανέσκαψε σε πολλά σημεία της πόλεως των Αθηνών, ανασκαφές οι οποίες σχεδόν ήταν σχεδόν άγνωστες μέχρι σήμερα.

Το αρχείο

Το αρχείο Έλγιν (EP) αποτελεί τη σημαντικότερη πηγή πληροφοριών για τη δράση του 7ου Λόρδου Έλγιν και την ανασκαφική δραστηριότητα του Lusieri τα χρόνια της παραμονής του στην Ελλάδα. Στεγάζεται στην ιστορική κατοικία των Έλγιν, το Broomhall House, το οποίο βρίσκεται 35 χιλιόμετρα έξω από το Εδιμβούργο. Το τμήμα του αρχείου που αφορά στη δράση του 7ου Λόρδου Έλγιν κατά τη διάρκεια της θητείας του ως Πρέσβης της Βρετανίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, περιέχει περίπου 500 επιστολές, τις οποίες αντήλλαξαν μεταξύ τους ο Giovanni Battista

ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΒΑΤΤΙΣΤΑ ΛΟΥΣΙΕΡΙ, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Lusieri, ο Λόρδος Έλγιν, ο William Richard Hamilton, ο Philip Hunt και ο Σπυρίδων Λογοθέτης, ο οποίος ήταν ο Βρετανός Πρόξενος στην Αθήνα την εποχή του Έλγιν. Το αρχείο, σύμφωνα με το Βρετανικό δίκαιο είναι ιδιωτικό και παραμένει αδημοσίευτο στο σύνολό του. Τα τελευταία χρόνια δύο Ιταλίδες η αρχιτέκτονας Luciana Gallo και η ιστορικός της Τέχνης Fabrizia Spirito, με αφορμή τον Lusieri, έχουν δημοσιεύσει μικρό αλλά σημαντικό αριθμό επιστολών από το αρχείο. Τα 500 αυτά γράμματα, οργανώθηκαν χρονολογικά και δέθηκαν σε 7 δερματόδετους τόμους (Elgin Papers n.1 έως n.7) από το Βρετανικό Μουσείο το 1916, με αφορμή τα 100 χρόνια κτήσης των Μαρμάρων του Παρθενώνα.

Πολυτιμώτατο συμπλήρωμα στην κατανόηση των επιστολών αποτελεί το account book του Lusieri (a/b), το λογιστικό του βιβλίο δηλαδή, στο οποίο με πολύ μεγάλη λεπτομέρεια κατέγραψε τα έξοδα της 20χρονης παραμονής του στην Ελλάδα.

Οι ανασκαφές

Συμβατικά, οι εργασίες που πραγματοποίησε ο Lusieri στην Αθήνα χωρίζονται σε δύο περιόδους: Η πρώτη περίοδος (1800-1807) περιλαμβάνει τις ανασκαφικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν πάνω στην Ακρόπολη την περίοδο της αποκοπής των γλυ-

πτών του Παρθενώνα και τις εργασίες που πραγματοποιήθηκαν κυρίως σε μνημεία που ήταν ορατά και προκαλούσαν άμεση περιέργεια για εξεύρεση αρχαιοτήτων. Τον Οκτώβριο του 1805 ο Βοεβό-

δας της Αθήνας ανακαλεί τις άδειες των ανασκαφών, τις οποίες όμως ο Lusieri συνεχίζει πιθανόν παράνομα. Τον Φεβρουάριο 1807 λόγω του Ρωσο-Τουρκικού πολέμου (οι Άγγλοι είναι σύμμαχοι των Ρώσων) ο Lusieri, για να γλυτώσει τη ζωή του, αναγκάστηκε να φύγει στην Κέα, στα Κύθηρα και από εκεί στη Μάλτα, όπου θα παραμείνει για 2 χρόνια. Το σπίτι του σφραγίστηκε και τα αρχαία που υπήρχαν μέσα σε αυτό δημεύτηκαν από τον Βοεβόδα της Αθήνας. Οι αρχαιότητες εστάλησαν στον Αλή Πασά των Ιωαννίνων, ο οποίος δώρισε 120 αρχαία αγγεία στον Ναπολέοντα Βοναπάρτη για να τον ευχαριστήσει. Δύο χρόνια μετά, στις 31 Αυγούστου 1809, με το τέλος του πολέμου, ο Lusieri επέστρεψε στην Αθήνα. Κατά τη δεύτερη περίοδο της δραστηριότητάς του (1809-1813), ανέσκαψε μόνο σε χωράφια της πόλεως των Αθηνών, προκειμένου να απο-

καταστήσει τη χαμένη συλλογή. Οι ανασκαφές πραγματοποιούνται μετά από συμφωνίες με τους ιδιοκτήτες των αγρών, στους οποίους δίνει χρήματα ως αποζημίωση.

Εικ. 3. Giovanni Battista Lusieri, Το μνημείο του Φιλονάππου. The National Gallery of Scotland, NG 2815

Εικ. 4. Giovanni Battista Lusieri, Πανόραμα του Παλέρμω, ιδιωτική συλλογή

ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΒΑΤΤΙΣΤΑ ΛΟΥΣΙΕΡΙ, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Η ανασκαφική δραστηριότητα του Lusieri κατά την πρώτη περίοδο (1800-1807)

Μετά την υπογραφή της συμφωνίας με τον Λόρδο Έλγιν στην Ταορμίνια το 1799, οι Lusieri και Έλγιν θα παραμείνουν για 9 ολόκληρους μήνες στην Κωνσταντινούπολη. Ο Lusieri έρχεται μόνος στην Αθήνα στις 15 Απριλίου 1801. Η πόλη των Αθηνών είχε περίπου 1200 σπίτια. Στην Ακρόπολη 10 ήταν κατοικημένα ενώ τα υπόλοιπα ήταν ερειπωμένα.

Οι ανασκαφές στην Ακρόπολη

Αμέσως μετά την άφιξη του στην Αθήνα, ξεκινούν οι ανασκαφές πάνω στην Ακρόπολη. Στο δεύτερο κίβλας γράμμα του προς τον Έλγιν, στις 16 Μαΐου 1801 (Gallo 2009, 189), ο Lusieri αναφέρει: «Είναι ήδη ένας μήνας που εργαζόμαστε στην Ακρόπολη, με μέσο κάποια χρήματα που ο κύριος Hunt έφερε ως βοήθεια, η οποία μας διευκόλυνε να σκάψουμε και να πάρουμε. Κάνοντας ανασκαφές κάτω από το αέτωμα του Παρθενώνα, από τη Δυτική πλευρά, βρήκαμε πολλά τμήματα αγαλμάτων, ανάμεσά τους και το μπούστο του Δία, χωρίς κεφάλι και με κατεστραμμένο τον θώρακα».

Ο Lusieri και η ομάδα του πραγματοποίησαν ανασκαφές κυρίως γύρω από το Δυτικό και το Ανατολικό αέτωμα του Παρθενώνα. Για τις ανάγκες των ανασκαφών αυτών, κατεδάφισαν τέσσερα τούρκικα σπίτια. Τον Ιούλιο του 1801 κατεδαφίστηκε το πρώτο σπίτι, ενός Τούρκου που βρισκόταν κάτω ακριβώς από το Δυτικό αέτωμα. Το γεγονός καταγράφηκε από τον Hunt, στο γράμμα του προς τον Λόρδο Έλγιν με ημερομηνία 31 Ιουλίου 1801 (Gallo 2009, 195): «Πήραμε άδεια για να γκρεμιστεί ένα παλιό σπίτι που ήταν χτι-

σμένο από κάτω νοικιάζοντας ένα άλλο γι' αυτόν που έμενε μέσα. Σκάβοντας σε σημαντικό βάθος, βρήκαμε τον ώμο και τον θώρακα ενός γυμνού Δία και έναν μεγάλο αριθμό από ακρωτηριασμένα γυναικεία γλυπτά». Πραγματοποίησαν ανασκαφή κάτω ακριβώς από το Δυτικό αέτωμα, όπου ανακαλύφθηκαν πολλά από τα γλυπτά που είχαν πέσει από την έκρηξη του Μοροζίνι. Οι περιηγητές Edward Dodwell και William Gell ήταν παρόντες σε αυτή την ανασκαφή. Στις 21 Μαΐου 1802 (a/b), κατεδαφίστηκε το δεύτερο σπίτι στην Ακρόπολη, κάτω από το Ανατολικό αέτωμα αυτή τη φορά, πάλι για τις ανάγκες της εξεύρεσης των γλυπτών. Αυτή τη φορά η γυναίκα του Κάστρου αποζημιώθηκε με 15 πιάστρα για την κατεδάφιση του σπιτιού της. Την εποχή εκείνη, νομίζανε πως τα γλυπτά του Ανατολικού αετώματος είχαν πέσει και αυτά με την έκρηξη του Μοροζίνι, όμως είχαν δυστυχώς καταστραφεί πολύ νωρίτερα, με τη μετατροπή του Παρθενώνα σε εκκλησία. Στις 27 Ιουνίου 1802 (a/b), ανέσκαψαν εντός του τρί-

Εικ. 5. Giovanni Battista Lusieri, Ο Παρθενών. The National Gallery of Scotland, DNG 710

του σπιτιού: «Στον Ιμπραήμ Οντάρμπατσι, για την ταιλιπωρία που υπέστη κατά τη διάρκεια της ανασκαφής του σπιτιού του, 30 πιάστρα». Τέλος, στις 7 Μαΐου 1803 (a/b), πραγματοποιήθηκε η τέταρτη και τελευταία κατεδάφιση, πιθανόν στα βόρεια του Παρθενώνα: «Για να ριζούμε κάτω ένα σπίτι στη στοά του Παρθενώνα προκειμένου να ενεργήσουμε με ασφάλεια, 50 πιάστρα». Εκτός από τις κατεδαφίσεις των τεσσάρων αυτών σπιτιών, ο Lusieri πραγματοποίησε ανασκαφές και στο Ερέχθειο.

Ο Hunt κατέγραψε στο γράμμα της 31ης Ιουλίου 1801 (Gallo 2009, 195): «Γκρεμίσαμε τους μοντέρ-

GIOVANNI BATTISTA LUSIERI, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

νους τοίχους που παραμόρφωναν τον Ναό της Πανδρόσου και αποκαταστήσαμε το κομψό μικρό κτήριο στην αρχική του μορφή». Η μαρτυρία της πρώτης ανασκαφής του Ερεχθείου επιβεβαιώθηκε από δύο περιηγητές, τον Joseph Woods και τον William Wilkins. Ο Woods καταθέτει (Woods 1828, 257): «Ο Lusieri είπε ότι έσκαψε (στο Πανδρόσειο) και δεν υπάρχουν στα σίγουρα ίχνη από τοίχο ή από την Πηγή; όμως δεν είναι καθόλου σαφές ότι πρέπει να αναζητηθεί στο παρόν μέρος, ούτε είμαι πεπεισμένος ότι έσκαψε αρκετά βαθιά». Ο William Wilkins, ο δεύτερος περιηγητής που κατέγραψε την ανασκαφή του Ερεχθείου (Wilkins 1816, 129), είχε επισκεφτεί την Αθήνα το 1802, όταν οι εργασίες στην Ακρόπολη βρίσκονταν στο απόγειό τους: «κατά τη διάρκεια που κατοικούσα στην Αθήνα, ο Λόρδος Έλγιν ανέσκαψε αυτή τη στοά (των Καρυατίδων) και ανακάλυψε αρκετά σκαλοπάτια, που οδηγούν κάτω σε μία πόρτα στον νότιο τοίχο από το Πανδρόσειο.» Την περίοδο αυτή απασχολούν 14 εργάτες, των οποίων τα ονόματα παραμένουν άγνωστα. Στις καταγραφές του Lusieri διεσώθησαν όμως τα ονόματα των εξειδικευμένων τεχνιτών: Maestro Antonio, Maestro Agostino, Maestro Eleutteri, Maestro Iorgacci.

Τα γλυπτά κατεβαίνουν από τον Παρθενώνα, μεταφέρονται στην αυλή του σπιτιού του Σπυρίδωνα Λογοθέτη (που βρισκόταν στο σημερινό Μοναστηράκι) και από εκεί, διαμέσου του Λόφου Φιλοπάππου και της αρχαίας οδού Κοίλης, στον Πειραιά.

Ένα μήνα μετά την έναρξη των εργασιών πάνω στον Παρθενώνα, στις 31 Ιουλίου 1801 (Gallo 2009, 196), ο Philipp Hunt κατέγραψε τις πρώτες αντιδράσεις για την αποκοπή, οι οποίες προήλθαν από τον Σπυρίδωνα Λογοθέτη: «Βρίσκω τον πρόξενό μας εξαιρετικά ντροπαλό, αλλά εμπιστεύομαι ότι αυτό που έχει δει τον τελευταίο καιρό, θα του εμπνεύσει περισσότερο θάρρος. Σαν άρχοντας των Αθηνών πιθανόν δεν είδε με συμπάθεια την ιδέα της αποκοπής των γλυπτών από τον Παρθενώνα και τόλμησε να υπαινιχθεί ότι η διαταγή του Βοεβόδα δεν εξέτεινε το φερμάνι σε τέτοιο σημείο.»

Η υπόθεση της αποκοπής είναι θέμα πολυσύνθετο. Μέσω της μελέτης των αρχείων Έλγιν, γίνεται αντιληπτό πως ο ηθικός αυτουργός της αποκοπής δεν ήταν ο Λόρδος Έλγιν αλλά ο Philip Hunt. Ενώσω ο Λόρδος Έλγιν παρέμενε στην Κωνσταντινούπολη, η αποτύπωση των μνημείων και η δημιουργία εκμαγείων πραγματοποιείται με μεγάλη δυσκολία και κατόπιν δωροδοκιών, που δέχεται ο Διοδάρης της Ακρόπολης. Για τη διευκόλυνση των εργασιών των καλλιτεχνών, ο Lusieri και ο Hunt ζητούν επιμόνως ένα φερμάνι (Gallo 2009, 189). Ο Hunt, την 1η Ιουλίου 1801, συνέταξε ένα υπόμνημα (Memorandum) προς τον Έλγιν (EP5, folio 17). Είναι συγκλονιστικό το ότι το τελικό Φερμάνι που εκδίδεται, είναι αυτές οι οδηγίες του Hunt, μια απλή αναδιατύπωση του Memorandum, σε πιο υπηρεσιακή γλώσσα. Ο Hunt ήταν αυτός, με βοήθεια την επιμονή του Lusieri που συντέλεσε καταλυτικά στη σύνταξη του Φερμανιού που προκάλεσε την αποκοπή των Μαρμάρων. Ο ίδιος ο Λόρδος Έλγιν θα επισκεφτεί την Ελλάδα για πρώτη φορά το 1802, έναν περίπου χρόνο μετά την έναρξη των εργασιών της αποκοπής. Δεν θα δει ποτέ το μνημείο με τα Μάρμαρα στη θέση τους. Συνολικά πραγματοποίησε 4 μικρά ταξίδια επί Ελληνικού εδάφους και παρέμεινε στην Αθήνα μόνο για 59 ημέρες.

Στα γράμματά του προς τον Λόρδο Έλγιν, ο Lusieri αναφέρεται σε έναν πολύ μεγάλο αριθμό αρχαίων αντικειμένων που κατάφερε να πάρει από την Ακρόπολη, όπως επιγραφές μέσα και έξω από τον Παρθενώνα, μέσα και έξω από τα Τούρκικα σπίτια, δωρικά κιονόκρανα, βάσεις κίωνων, τμήματα από τα Προπύλαια, μεγάλο αριθμό αποτμημάτων από τα γλυπτά, πεσμένα τμήματα της ζωφόρου, αρχιτεκτονικά και γλυπτά από τον Ναό της Απτέρου Νίκης και το Ερέχθειο, γλυπτά που ήταν εντοιχισμένα στα τείχη της Ακρόπολης. Η αποκοπή των Μαρμάρων και οι ανασκαφικές εργασίες στην Ακρόπολη έφτασαν στο τέλος τους, με τη βοήθεια συνεχόμενων δωροδοκιών, στις αρχές του 1804. Οι λεπτομέρειες της αποκοπής παραμένουν συγκλονιστικές.

GIOVANNI BATTISTA LUSIERI, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Οι ανασκαφές στην πόλη των Αθηνών

Οι πρώτες ανασκαφές του Lusieri (και της ομάδας του) εκτός Ακροπόλεως ξεκίνησαν ήδη πριν την άφιξή του στην Αθήνα, κατά το έτος 1800. Η πρόσφατη δημοσίευση χειρόγραφου σημειώματος εξόδων του Vincenzo Balestra (Gallo 2009, 188) τεκμηριώνει τη διενέργεια των ανασκαφών αυτών. Προφανώς ήταν αποτέλεσμα συνεννοήσεων ανάμεσα στην ομάδα των καλλιτεχνών και στον Λόρδο Έλγιν. Οι ανασκαφές επικεντρώθηκαν κυρίως στα μνημεία της Νότιας Κλιτύς και σε μνημεία που ήταν ορατά και προκαλούσαν άμεσο ενδιαφέρον για εξεύρεση αρχαιοτήτων. Από το χειρόγραφο προκύπτει ότι τα έτη 1800 και 1801 πραγματοποιήθηκαν 24 ημέρες ανασκαφών με 6 εργάτες στο Ηρώδειο, 26 ημέρες ανασκαφών με 6 εργάτες στο Διονυσιακό Θέατρο και 35 ημέρες ανασκαφών με 6 εργάτες στο «Γυμνάσιο». Η Gallo ερμηνεύει ότι η λέξη Γυμνάσιο αναφέρεται στο Γυμνάσιο του Πτολεμαίου, για το οποίο δεν γνωρίζουμε

Εικ. 6. Το «Γυμνάσιο του Πτολεμαίου». Edward Dodwell 1819, 370

πέρα πολλά έως σήμερα. Ο Edward Dodwell πραγματοποίησε δύο απεικονίσεις εκείνη την περίοδο, οι οποίες φέρουν τον ομώνυμο τίτλο. Στην δεύτερη από αυτές (εικ. 6) εικονίζεται στο βάθος η αετωματική απόληξη της πύλης της Αρχηγέτιδος Αθηνάς στη Ρωμαϊκή Αγορά. Τον 19^ο αιώνα, «Γυμνάσιο του Πτολεμαίου» αποκαλούσαν τα ερείπια της Στοάς του Αττάλου. Ο Balestra, χωρίς να το ξέρει, ανέσκαψε 35 ημέρες ανάμεσα στα σπίτια της οθωμανικής Αθήνας την Στοά του Αττάλου, όπως γράφει, «για να προσδιορίσει την κάτοψή της». Από τις εργασίες σε εκείνη την περιοχή προέρχεται η επιγραφή BM 1816,0610.386, που φυλάσσεται σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο. Τα ευρήματα από τις ανασκαφές στη Νότια Κλιτύ δεν έχουν ταυτιστεί. Από τη Συλλογή Έλγιν, το Ηλικό Ρολόι BM 1816,0610.186 που βρέθηκε στην

Παναγία Γοργοεπήκοο, δίπλα στην Μητρόπολη, αποδίδεται στο Θέατρο του Διονύσου, ενώ η επιγραφή BM 1816,0610.165 πιθανόν προέρχεται από τον Ναό της Ίσιδος, ο οποίος βρισκόταν κοντά στο Ασκληπιείο. Ο κληρικός Philip Hunt, απόφοιτος του Καίμπριτζ και γραμματέας του Λόρδου Έλγιν, παρακολουθώντας τις ανασκαφές που γίνονταν στην Νότια Κλιτύ, είχε ζητήσει τον Ιούλιο του 1802 την άδεια του Βοεβόδα να πάρει το ακέφαλο άγαλμα του Διονύσου από το μνημείο του Θρασύλλου. Το άγαλμα ήταν ακέφαλο από την εποχή του Μοροζίνι. Στις 10 Ιουλίου 1802 (a/b), το άγαλμα κατέβηκε με τη βοήθεια 20 ανδρών και βρίσκεται σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο. Από

account book του Lusieri, πληροφορούμαστε πως η εκκλησία, ο Ιερέας της Χρυσοσπηλιώτισσας δηλαδή, πήρε 30 πιάστρα γι' αυτή τη συναλλαγή (a/b, 24 Οκτωβρίου 1802).

Στις 22 Μαΐου 1801 (Gallo 2009, 191), ο Philip Hunt συμπληρώνει: «Ούτε ένα κάθισμα δεν έχει μείνει στο

Στάδιο και το Θέατρο του Βάκχου στην Αθήνα και όλα τα μάρμαρα, που φέρουν διακόσμηση, έχουν μετακινηθεί». Στο Βρετανικό Μουσείο σήμερα βρίσκεται ο θρόνος από το αρχαίο Παναθηναϊκό Στάδιο (εικ. 7), ενώ ο λεγόμενος «Θρόνος του Έλγιν» (εικ. 8) πουλήθηκε στο Μουσείο J.P. Getty.

Στα ανατολικά της Ακρόπολης, εργασίες πραγματοποιήθηκαν στο μνημείο του Λυσικράτη, το οποίο την εποχή εκείνη ήταν ενσωματωμένο στη Μονή των Καπουτσίνων. Θα πρέπει να αναφέρουμε πως ο Lusieri είχε μεγάλο ενδιαφέρον για το μνημείο αυτό, έγραφε συχνά στον Έλγιν, όμως δεν κατάφερε ποτέ να το αγοράσει για λογαριασμό του. Το μνημείο αποτυπώθηκε πολλές φορές από τους καλλιτέχνες της ομάδας του και οι εκμαγείς (οι formatori) έβγαλαν αντίγραφα από

ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΒΑΤΤΙΣΤΑ ΛΟΥΣΙΕΡΙ, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

τον διάκοσμό του. Στα αρχεία Έλγιν εντοπίστηκαν δύο αναφορές σχετικές με το μνημείο του Λυσικράτη. Η πρώτη, γύρω στον Δεκέμβριο 1800, γίνεται από τον Σπυριδώνα Λογοθέτη, σε έγγραφο καταγραφής εξόδων (EP6, folio 65): «Έργα που εκτελούνται στο Φανάρι του Δημοσθένη». Η δεύτερη αναφορά εντοπίστηκε στο account book και είναι πιο σημαντική. Ο Lusieri σημείωσε ότι στις 25 Ιανουαρίου 1802 πλήρωσε 4 μεροκάματα για έναν εργάτη, που έσκαψε το βάζο από το Φανάρι του Δημοσθένη.

Το επόμενο μνημείο στο οποίο πραγματοποιήθηκαν εργασίες από τον Lusieri είναι η Πνύκα. Στο λογιστικό του βιβλίο κάνει δύο καταγραφές για εργασίες στην Πνύκα: στις 4 Ιουλίου και στις 13 Αυγούστου 1801 (a/b) κατέ-

γραψε ότι μεταφέρονται πέτρες από την Πνύκα και τον Άρειο Πάγο. Ο περιηγητής J.L.S. Bartholdy, ο οποίος επισκέφτηκε την Αθήνα στα 1803, επεξηγώντας την περιέργη αυτή καταγραφή αναφέρει ότι «... ένας από τους ογκόλιθους (του αναλημματικού τοίχου της Πνύκας), ήταν ήδη αποκολλημένος και έτοιμος να επιβιβαστεί στο πλοίο για Αγγλία, η πεθερά του Λόρδου Έλγιν, η κα Charlotte Hamilton Nisbet τον προόριζε να διακοσμήσει ένα από τα τζάκια της» (Bartholdy 1807, 160). Δύο χρόνια αργότερα, τον

Σεπτέμβριο 1803, με έξοδα του Λόρδου Aberdeen, αποκαλύπτει το κοίλον της Πνύκας και το Βήμα του Ρήτορος (Poirier 1929, 70). Από αυτές τις εργασίες προέρχονται τα αναθηματικά ανάγλυφα στον Δία Ύψιστο, που φυλάσσονται σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο.

Από πλευράς των ορατών μνημείων, στις 4 Οκτωβρίου 1802 (EP7, folio 95-97) καταγράφονται εργασίες

σε μία εκκλησία που βρισκόταν στην περιοχή του αρχαίου Παναθηναϊκού Σταδίου, απ' όπου παίρνουν τρία κιονόκρανα (1 δωρικό και 2 κορινθιακά). Στο account book (19 Σεπτεμβρίου 1802) η εκκλησία αναφέρεται ως Εκκλησία του Αγίου Γεωργίου.

Τέλος, από τα επίσημα δελτία του Βρετανικού Μουσείου προκύπτουν αρχαιότητες που συνδέονται με 3 ακόμα μνημεία της Αθήνας, ο Lusieri όμως δεν κατέγραψε στα αρχεία του εργασίες σε αυτά. Πιθανόν οι αρχαιότητες αυτές να βρέθηκαν σε άλλες θέσεις. Από το Ωρολόγιο του Κυρρήστου (μνημείο των Αέρηδων), δηλώνεται ότι προέρχεται ένα Κορινθιακό κιονόκρανο (εικ. 9). Παρόμοιο κιονόκρανο (εικ. 10) βρίσκεται σήμερα στη Ρωμαϊκή αγορά, παρόλο που πιθανόν να μην προέρχεται από το Ρολόι. Από το σπήλαιο του Απόλλωνα Υπο-

Εικ. 7. Ο Θρόνος από το Παναθηναϊκό στάδιο. © Trustees of the British Museum

Εικ. 8. Ο Θρόνος του Έλγιν. Ευγενική παραχώρηση του Μουσείου J.P. Getty

Εικ. 9. Το Κορινθιακό κιονόκρανο. © Trustees of the British Museum

Εικ. 10. Το Κορινθιακό κιονόκρανο της Ρωμαϊκής Αγοράς

ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΒΑΤΤΙΣΤΑ ΛΟΥΣΙΕΡΙ, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

ακραίου στη Βόρεια Κλιτύ της Ακρόπολης, προέρχεται η ενεπίγραφη αναθηματική πλάκα BM1816,0610.163. Ακέραιο αντίστοιχο της υπάρχει σήμερα στο Μουσείο Ακρόπολης (EM8155). Στο σπήλαιο του Απόλλωνα ορκίζονταν οι εννέα Άρχοντες της Πόλεως. Μετά τη λήξη της θητείας τους αφιέρωναν αναθηματικές πλάκες με τα ονόματά τους χαραγμένα μέσα σε στεφάνια μυρτιάς. Μέσα και έξω από το σπήλαιο ανακαλύφθηκαν πολλές αντίστοιχες αναθηματικές πλάκες. Τέλος, από τον ναό του Ηφαίστου, το λεγόμενο Θησείο, προέρχονται δύο φατνώματα από την οροφή (BM1816,0610.108 και BM1816,0610.396).

Στις 20 Σεπτεμβρίου του 1802, το Brig Mentor βυθίστηκε στα Κύθηρα, έχοντας μαζί του 17 κιβώτια με τα Μάρμαρα του Παρθενώνα. Ο Lusieri δεν σταμάτησε καθόλου τις εργασίες του, μάλιστα εκείνο το διάστημα κατέβαζε τα γλυπτά του ανατολικού αετώματος του Παρθενώνα.

Στις 28 Οκτωβρίου 1802, ανακάλυψε τον περίφημο Τύμβο της Ασπασίας, κοντά στον Πειραιά. Είναι η μοναδική τόσο καλά τεκμηριωμένη ανασκαφή του. Δημοσιεύτηκε εξαιρετικά από τον Dyfri Williams το 2014. Σύμφωνα με τον Williams ο Τύμβος πρέπει να βρισκόταν κοντά στο δρόμο, που μέσω των Ηετιωνίων

Εικ. 11. William Gell, Η Αθήνα κοντά στον Τύμβο της Αντιόπης. © Trustees of the British Museum

Εκτός από τα ορατά μνημεία της Αθήνας, ο Lusieri έσκαψε και σε ιδιωτικά χωράφια και αγρούς. Στα έγγραφα του αναφέρεται στην ανασκαφή 3 Τύμβων: στα κενοτάφια του Ευριπίδη, της Αντιόπης και στον Τύμβο της Ασπασίας. Για τους Τύμβους του Ευριπίδη και της Αντιόπης, στο αρχείο Έλγιν δεν βρέθηκαν περισσότερα στοιχεία. Ένα σχέδιο του περιηγητή και ζωγράφου William Gell, που φυλάσσεται σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο, απεικονίζει την περιοχή του Τύμβου αυτού (εικ. 11). Η Louise Demont κατέγραψε πως ο Τύμβος της αμαζόνας Αντιόπης βρισκόταν στην πορεία του δρόμου από τον Πειραιά προς την Αθήνα, κοντά στα Μακρά τείχη που ήταν ακόμα ορατά.

Πυλών, οδηγούσε στην Ελευσίνα. Ο Τύμβος ανεσκάφη για 3 ολόκληρους μήνες με 21 εργάτες και ο ιδιοκτήτης του αγρού αποζημιώθηκε με 25 πιάστρα. Η νεκρή, που ο Lusieri ονομάζει Ασπασία, είναι τελικά νεκρός, ο οποίος κάηκε και η τέφρα αποτέθηκε σε χάλκινο λέβητα, μέσα σε μαρμάρινο αγγείο. Ο Lusieri αποτύπωσε σε μια ξεχωριστή ακουαρέλα τα ευρήματα του τάφου (εικ. 12).

Στον Τύμβο βρέθηκαν επίσης ένα χρυσό κλαδί μυρτιάς και ένα αλαβάστρινο αγγείο, που σήμερα θεωρείται χαμένο. Ο Lusieri θεώρησε ότι δεν πρέπει να κρατήσει τα οστά, όμως από σεβασμό για τον αρχαίο νεκρό, αγόρασε ένα άλλο αρχαίο αγγείο, έβαλε μέσα

ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΒΑΤΤΙΣΤΑ ΛΟΥΣΙΕΡΙ, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Εικ. 12. Giovanni Battista Lusieri, Ο Τάφος της «Ασπασίας». The National Gallery of Scotland, DNG 711

τις στάχτες και το έθαψε στον τύμβο. Σύμφωνα με την μελέτη του Williams, ο τάφος ανήκε σε νεκρό αθηναϊκής οικογένειας, που είχε στενές σχέσεις με τον Πειραιά, στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. και τον ταυτίζει πιθανόν με τον Κώνωνα τον Γ'.

Λίγο πριν το κλείσιμο αυτής της πρώτης ανασκαφικής περιόδου, στο γράμμα της 30ης Αυγούστου 1805 (EP7, folio 175-178), ο Lusieri αναφέρει στον Λόρδο Έλγιν ανασκαφή Κλασικού/Υστεροκλασικού νεκροταφείου, στα νότια του Λόφου του Φιλοπάππου κοντά στον Ιλισό: «Οι ανασκαφές συνεχίζονται, ο περασμένος μήνας ήταν πολύ τυχερός, σε ένα μέρος πιο πέρα από τον Λόφο του Μουσείου, κοντά στον Ιλισό, βρήκα 6 μαρμάρινες ταφικές ληκύθους με πολλά αγγεία και δακρυδόχους από αλάβαστρο, αρκετά καλά δια-

Εικ. 13. Edward Dodwell, Τάφοι στον Ιλισό. © The Packard Humanities Institute Dodwell Collection (αριστερά), Εικ. 14. Η Σπηλιά «Δοντά» (δεξιά)

τηρημένες. Μία ανασκαφή στον Πειραιά δεν μου έχει δώσει έως σήμερα τίποτα ιδιαίτερο». Ο Dodwell, ο οποίος βρίσκεται στην Αθήνα εκείνη την περίοδο, επιβεβαιώνει τις ανασκαφές στα νότια του Μουσείου (Dodwell 1819, 396-399). Μαζί με τον William Gell, πραγματοποίησαν πολλά σχέδια που ταυτίζονται με την συγκεκριμένη περιοχή. Σε ένα από αυτά τα σχέδια (εικ. 13) αναγνωρίζεται η συμβατικά καλούμενη Σπηλιά «Δοντά» (εικ. 14), το αρχαίο Ταφικό Σπήλαιο στην περιοχή της Κοίλης, κατά μήκος της πορείας του Ιλισού. Τοπογραφικά, σε αυτό το σημείο καθώς και ανατολικότερα θα πρέπει να αναζητηθεί ο χώρος των ανασκαφών αυτής της περιόδου του Lusieri, όπου αναπτύχθηκαν τα νεκροταφεία της Φαληρικής οδού.

Ο Lusieri κατέγραψε ως ευρήματα 6 μαρμάρινες ληκύθους, ενώ συνολικά οι λήκυθοι που περιλαμβάνει σήμερα η Συλλογή Έλγιν είναι 8. Με βάση τις αποτυπώσεις που πραγματοποίησε ο Dodwell, ταυτίζονται με την περιοχή αυτή οι μαρμάρινες λήκυθοι με αρ. BM1816,0610.182, BM1816,0610.195 και BM1816,0610.230. Η λήκυθος της συλλογής Έλγιν, με αριθμό BM1816,0610.192, για την οποία ο Dodwell αναφέρει ότι βρέθηκε στην περιοχή της σημερινής Βιβλιοθήκης Αδριανού, ίσως μεταφέρθηκε από το γειτονικό Νεκροταφείο του Κεραμεικού. Η προσωπική συλλογή Έλγιν, που στεγάζεται στο Broomhall House, περιλαμβάνει τμήματα από τουλάχιστον 16 επιτύμβιες ταφικές στήλες, χρονολογούμενες στον 4ο αι π.Χ. καθώς και στους Ρωμαϊ-

ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΒΑΤΤΙΣΤΑ ΛΟΥΣΙΕΡΙ, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

κούς χρόνους. Πιθανόν ο Lusieri ανέσκαψε μέρος του Νεκροταφείου του Κεραμεικού (Williams 2002, 151), από το οποίο προέρχονται κάποιες από αυτές τις ταφικές στήλες.

Την περίοδο που ανασκάπτει στα νότια του Λόφου των Μουσών, στο ίδιο γράμμα της 30ης Αυγούστου 1805, ο Lusieri καταγράφει: «Έχω επίσης μία μεγάλη ποσότητα ταφικών αγγείων διαφόρων σχημάτων και μεγεθών, τα οποία πρέπει να καθαρίσουμε, όλα έχουν διάκοσμο απέξω». Υπάρχει το ενδεχόμενο ο Lusieri να αναφέρεται σε ταφικά αγγεία Γεωμετρικών χρόνων. Πιθανότατα την ίδια περίοδο ανασκάπτει στην περιοχή της Πύλης του Διπύλου, διότι πολλά από τα γεωμετρικά αγγεία της Συλλογής Έλγιν ταυτίζονται με τον χώρο αυτό, όπως π.χ. ο Ταφικός αμφορέας που αποδίδεται στο εργαστήριο του ζωγράφου του Διπύλου (εικ. 15).

Η συστηματική ανασκαφή του Κεραμεικού άργησε να ξεκινήσει, αφενός γιατί οι επιχώσεις είχαν πολύ μεγάλο βάθος και αφετέρου γιατί την εποχή εκείνη υπήρχε η πεποίθηση πως ο Κεραμεικός βρισκόταν στα νότια της πόλης, στην περιοχή της σημερινής συνοικίας Μακρυγιάννη (εικ. 16).

Στα αρχεία Έλγιν δεν εντοπίστηκε αναφορά για ανασκαφές στα νότια της Ακρόπολης. Όμως ο περιηγητής J.C. Hobhouse (Hobhouse 1817, 264) κατέγραψε ότι: «Περνώντας κάτω από τον Λόφο του Μουσείου, με κατεύθυνση την Ακρόπολη και κρατώντας λίγο τη δεξιά, βρισκόμαστε σε μια επίπεδη περιοχή, η οποία εκτείνεται κατά μήκος των νότιων βράχων της Ακρόπολης. Ήταν αυτή η περιοχή της αρχαίας Αθήνας που ονομαζόταν «Ο Κεραμεικός μέσα στην πόλη»[...] σε αυτόν τον τόπο μας έδειξαν πολλά ίχνη από τελευταίες ανασκαφές, κυρίως από τον Λόρδο Έλγιν».

Ο J.C. Hobhouse επισκέφθηκε την Αθήνα το 1809 συνοδεύοντας τον Λόρδο Byron και ο Lusieri ήταν ο ξεναγός τους στην πόλη. Η περιγραφή που κάνει σ' αυτό το εδάφιο ταιριάζει στο πλάτωμα ανάμεσα στον λόφο Φιλοπάππου-στον λόφο Ακροπόλεως και στο

Εικ. 15. Ο ταφικός αμφορέας BM 2004, 0927.1 Φωτ. Τ. Πούλου

Εικ. 16. Ο χάρτης του J.L.S Fauvel με την αντίστοιχη επισήμανση CERAMICUS στα νότια της πόλεως των Αθηνών (Smith 1916, 178)

Ολυμπίο. Αν ο Lusieri ανέσκαψε όντως την περιοχή αυτή, τότε κάποια από τα 116 Γεωμετρικά αγγεία του Βρετανικού Μουσείου της Συλλογής Έλγιν προέρχονται από τα νότια της Ακρόπολης.

ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΒΑΤΤΙΣΤΑ ΛΟΥΣΙΕΡΙ, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Τον Οκτώβριο του 1805, ο Βοεβόδας της Αθήνας, Mohamed Effendi ανακάλεσε όλες τις άδειες των ανασκαφών, στις οποίες ο Lusieri απασχολούσε περίπου 10 με 12 εργάτες σε ημερήσια βάση. Παρόλη την απαγόρευση, οι εργασίες του δεν διακόπηκαν πλήρως. Πιθανόν ανέσκαψε παράνομα έως τις 13 Ιουλίου 1806 (a/b), όταν δωροδοκώντας τον νέο Βοεβόδα με ένα τηλεσκόπιο, εξασφάλισε την άδεια να σκάβει επισήμως. Κατά το 1806 και 1807, πραγματοποίησε ανασκαφές σε τρία οικοπέδα, έως τον Σεπτέμβριο του 1807 και την εσπευσμένη φυγή του για την Μάλτα.

Ο Lusieri ανέσκαπτε στην Αθήνα έως την τελευταία στιγμή πριν την αναχώρησή του. Το προσωπικό που απασχολούσε εκείνη την τελευταία περίοδο είναι περίπου 40 άνδρες την εβδομάδα. Οι άνδρες εργαζόνταν κυρίως στον εγκιβωτισμό των αρχαιοτήτων στην αποθήκη, που ονομάζουν «Magazino», στον Πειραιά. Με το ξέσπασμα του Ρωσο-Τουρκικού πολέμου, προκειμένου να σώσει τη ζωή του, ο Lusieri αναχωρεί αιφνιδίως για την Μάλτα. Το σπίτι του σφραγίστηκε και οι αρχαιότητες που υπήρχαν σε αυτό δημεύτηκαν από τον Βοεβόδα. Μ' αυτόν τον τρόπο τελείωσε ο πρώτος κύκλος ανασκαφών του Lusieri στην Αθήνα.

Η ανασκαφική δραστηριότητα του Lusieri κατά τη δεύτερη περίοδο (1809-1813)

Ύστερα από μεγάλες ταλαιπωρίες στη Μάλτα, επέστρεψε και πάλι στην Αθήνα, δύο χρόνια αργότερα, στις 31 Αυγούστου του 1809. Ο Λόρδος Byron κατέγραψε ότι είχε δημιουργήσει οικογένεια, γιατί παντρεύτηκε την κόρη της χήρας του Γάλλου εμπόρου Giraud. Κατά την παραμονή του στην Μάλτα γνώριζε ότι το σπίτι του είχε διαρρηχθεί και οι αρχαιότητες είχαν κλαπεί.

Ο ανταγωνιστής του Lusieri, ο Γάλλος L.F.S Fauvel, μέσω της επιστολής που σώζεται στην Bibliothèque Nationale στο Παρίσι (BNF, Manuscrits, ms. fr. 22871, f. 162 v° (brouillon d'une lettre de Fauvel au Ministre de l'Intérieur écrite d'Athènes en 1811), πληροφορήσε τον Υπουργό των Εσωτερικών ότι 120 αγεία

εστάλησαν ως δώρο στον Βοναπάρτη και πήγαν στον αδελφό του στη Ρώμη. Δεν είχαν όμως μεγάλο ενδιαφέρον. Τα περισσότερα ήταν μικρά και είχαν μόνο φύλλα κισσού για στολίδι. Κάποια άλλα έφεραν αναπαραστάσεις τέρματος αρματοδρομίας, έμβλημα της ζωής που έχει παρέλθει. Ο Fauvel, ενημέρωσε τον Υπουργό γράφοντας: «Δεν θεωρώ, Κύριέ μου, αυτή την απώλεια πολύ σημαντική».

Η οικία Lusieri

Ο Lusieri μετά την κλοπή, στην προσπάθειά του να αποζημιωθεί έγραψε στον Λόρδο Έλγιν ένα μακροσκελές γράμμα 8 σελίδων (EP7, 10 Δεκεμβρίου 1813, folio 377-384), περιγράφοντάς του ένα-ένα τα δωμάτια του σπιτιού του και τις αρχαιότητες που είχε κρύψει μέσα σε αυτά. Για την οικία που κατοικούσε ο Lusieri, έχουμε πληροφορίες από τους περιηγητές της εποχής. Τα πρώτα χρόνια του στην Αθήνα και την περίοδο της αποκοπής των Μαρμάρων διέμενε, όπως πολλοί ξένοι, στη Μονή των Καπουτσίνων, πληρώνοντας 100 πιάστρα το χρόνο (a/b, 24 Μαΐου 1802). Το 1803, νοίκιασε ένα παλιό σπίτι τριών δωματίων με χαγιάτι, κοντά στην Ακρόπολη. Το σπίτι είχε πολύ μεγάλο κήπο που μπορούσαν να κάνουν περίπατο μέσα σε αυτόν. Μέσα στον κήπο, ο Lusieri έχτισε ένα καινούργιο σπίτι, ισόγειο, τεσσάρων δωματίων. Αρκετοί περιηγητές το είχαν επισκεφτεί, περιγράφοντάς το σε θαυμάσια τοποθεσία. Ο William Leake κατέγραψε (Leake 1821, 133) ότι: «Ο Lusieri, πριν από μερικά χρόνια, έχτισε ένα σπίτι κάτω από το απόκρημνο σημείο του λόφου (της Ακρόπολης), αλλά πάνω από την πόλη, εκεί που κάποτε υπήρξε το αρχαίο Πρυτανείο». Το 1820, ένα χρόνο πριν τον θάνατο του Lusieri, συντάχθηκε ένας χάρτης, ο οποίος σήμερα αποδίδεται στον Πιττάκη.

Ο Πιττάκης, υπήρξε ο πρώτος επίσημος Αρχαιολόγος του ελεύθερου Ελληνικού Κράτους. Πάνω σ' αυτόν το χάρτη σημείωσε όλα τα σημαντικά μνημεία της εποχής εκείνης. Ο αρχικός υπομνηματισμός έχει χαθεί, διασώθηκε όμως ο υπομνηματισμός του αρχαιολόγου Ευστρατιάδη (Μαλούχου-Νταϊλιάνα 1998, 238-239).

ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΒΑΤΤΙΣΤΑ ΛΟΥΣΙΕΡΙ, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Σ' αυτόν τον υπομνηματισμό ο Ευστρατιάδης σημείωσε τη θέση του σπιτιού του Damita, εννοώντας Don Tita, το παρατσούκλι του Lusieri. Το σπίτι δηλώνεται στην ανατολική πλευρά του βράχου της Ακρόπολης, ανάμεσα στις εκκλησίες του Αγίου Συμεών και του Αγίου Γεωργίου του Βράχου, εκκλησίες που σώζονται μέχρι σήμερα (εικ. 17).

Η οικία του Lusieri βρισκόταν στην περιοχή της σημερινής οδού Στράτωνος, που παραμένει αδιατάραχτη από τα οθωμανικά χρόνια έως σήμερα. Δυστυχώς, μόνον η θέση του σπιτιού μπορεί να προσδιοριστεί και όχι το ίδιο το σπίτι, γιατί 20 περίπου χρόνια μετά το θάνατο του Lusieri, στο ίδιο σημείο, εγκαταστάθηκαν οι μάστορες της Ανάφης που ήρθαν με σκοπό να χτίσουν το παλάτι του Όθωνα. Ο Lusieri κατοικούσε εκεί που σήμερα βρίσκονται τα Αναφιώτικα.

Από τα αρχεία Έλγιν δεν προκύπτει ότι το υπόλοιπο του έτους 1809 πραγματοποίησε ανασκαφές. Την περίοδο εκείνη απασχολούσε έως και 36 εργάτες την εβδομάδα, οι οποίοι πιθανόν εγκιβώτιζαν τις αποσπασμένες αρχαιότητες στο «Magazino» του Πειραιά. Οι ανασκαφές ξανάρχισαν την 1η Απριλίου 1810. Κατά τη δεύτερη περίοδο (1810-1813) ανέσκαψε μόνο σε χωράφια της πόλεως των Αθηνών. Στις 7 Οκτωβρίου 1810 (a/b), σύναψε ειδική συμφωνία με τον ιδιοκτήτη ενός αγρού, ο οποίος αποζημι-

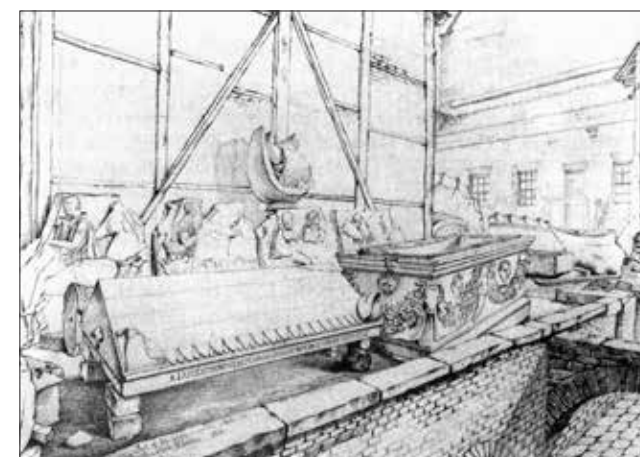
ωνόταν με 60 παράδες την ημέρα, δηλαδή 36 πιάστρα το μήνα, ποσό τεράστιο για την εποχή. Ο ιδιοκτήτης του οικοπέδου πληρωνόταν μία φορά την εβδομάδα και η ανασκαφή κράτησε 3 ολόκληρους μήνες. Στις 21 Οκτωβρίου 1810 (a/b), πλήρωσε μεροκάματα σε 104 άνδρες (!), οι οποίοι εργαζόνταν όχι όμως σε μία αλλά σε πολλές ανασκαφές. Οι εργασίες του Lusieri πρέπει να είχαν μεγάλο αντίκτυπο στο εργατικό δυναμικό της πόλης των Αθηνών. Τα οικονομικά του προβλήματα είναι πλέον τεράστια. Ο ίδιος ο Έλγιν, λόγω του διαζυγίου του (και όχι μόνο), είχε πάρα πολλά χρέη και δεν έστελνε τακτικά τα χρήματα που του όφειλε. Ο Lusieri, προκειμένου να μη κάνει «κακή εντύπωση» αναστέλλοντας τις ανασκαφές, συνέχισε κανονικά τις εργασίες μέχρις ότου μπορέσει να δανειστεί χρήματα (EP7, 14 Νοεμβρίου 1810, folio 325).

Το 1811 και το 1812 οι ανασκαφές στα οικοπέδα καθώς και ο εγκιβωτισμός των αρχαιοτήτων στον Πειραιά συνεχίστηκαν κανονικά. Στις 6 Μαρτίου 1811 (EP7, folio 333) ανακαλύπτει μία σαρκοφάγο (εικ. 18), Ρωμαϊκών χρόνων, με πολύ όμορφη ανάγλυφη

διακόσμηση, η οποία ήταν άριστα διατηρημένη. Η σαρκοφάγος αυτή σήμερα βρίσκεται στο κεντρικό σαλόνι του Broomhall και είναι αδημοσίευτη, όμως πρόλαβε να απεικονισθεί στην Αγγλία πριν μεταφερθεί στο Broomhall.

Εικ. 17. Απόσπασμα από το Plan d'Athènes 1820. Ευγενική παραχώρηση συλλέκτη και Στάθη Φινόπουλου

Εικ. 18. Η σαρκοφάγος του Έλγιν. Hitchens 1987, 53. Η σαρκοφάγος φέρει πάνω της την επιγραφή ΑΙΛΙΟΣ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣ ΒΕΡΕΝΙΚΙΔΗΣ ΑΙΛΙΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ ΤΟΥ ΕΙΗΓΗΤΟΥ ΥΙΟΣ

ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΒΑΤΤΙΣΤΑ ΛΟΥΣΙΕΡΙ, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

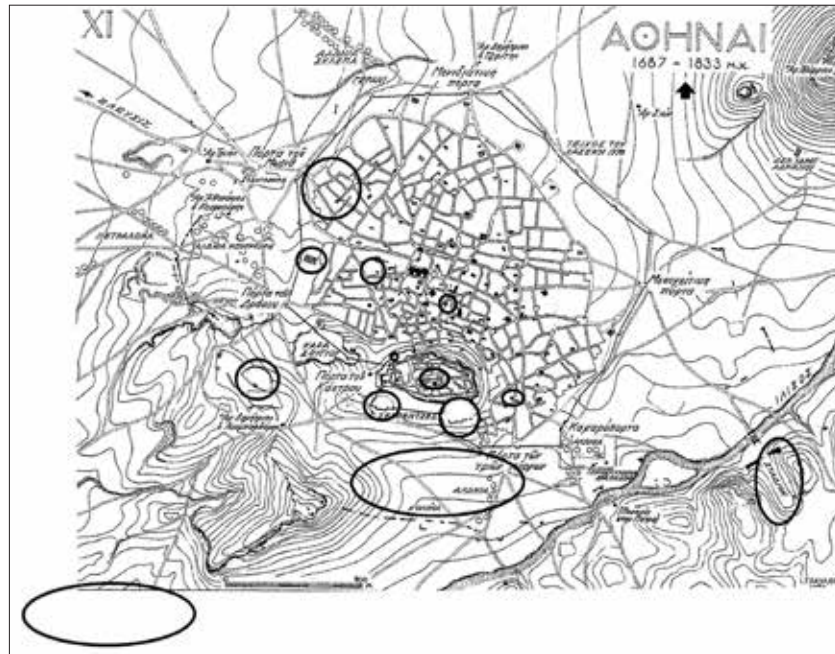
Η συνήθης πρακτική των ανασκαφών του ήταν να αποζημιώνεται ο ιδιοκτήτης του αγρού που σκαβόταν. Μετά το τέλος της ανασκαφής επανέφεραν το χωράφι στην πρότερή του κατάσταση (a/b, 21 Φεβρουαρίου 1807). Η αποζημίωση του ιδιοκτήτη δινόταν μία φορά και ήταν συνήθως κατ' αποκοπήν. Υπήρξαν όμως και εξαιρέσεις, όπως η συμφωνία για τον τεράστιο αγρό της Αθήνας, ο οποίος ανασκάφηκε για 3 ολόκληρους μήνες και ο ιδιοκτήτης αποζημιωνόταν με 60 παράδες την ημέρα. Οι αποζημιώσεις διαφοροποιούνται ανάλογα με την εθνικότητα του οικοπεδούχου: Έλληνες και Αλβανοί ιδιοκτήτες αποζημιώνονται από 20 έως 30 πιάστρα. Οι Τούρκοι ιδιοκτήτες λαμβάνουν πολύ λιγότερα χρήματα, ο εγγονός όμως του Κοτζαμπάση παίρνει για το οικόπεδό του 250 πιάστρα (a/b, 10 Μαΐου 1812).

Σε σχέση με τις ανασκαφές των χωραφιών, ο Lusieri στο λογιστικό του βιβλίο κα-

τέγραψε με λεπτομέρεια κάθε λογής έξοδο που έκανε, δυστυχώς όμως δεν κατέγραψε τις θέσεις στις οποίες πραγματοποίησε ανασκαφές. Από τα αρχεία του δεν προκύπτει ούτε ο ακριβής αριθμός των αγρών που ανέσκαψε, ούτε η ακριβής τους θέση μπορεί να προσδιοριστεί. Από τη δεύτερη περίοδο εργασιών, ανάμεσα στα έτη 1810 και 1813, μπορούν να αναγνωριστούν ανασκαφές σε τουλάχιστον 10 διαφορετικούς αγρούς της πόλεως των Αθηνών. Τελικά, ο Edward Hayes από την Μάλτα διέκοψε κάθε επιχορήγηση και ο Lusieri αναγκάστηκε να σταματήσει τις ανασκαφές, τον Σεπτέμβριο του 1813.

Με αυτόν τον τρόπο κλείνει οριστικά η ανασκαφική δραστηριότητα του Lusieri στην Αθήνα.

Ανακεφαλαιώνοντας, ο Lusieri σε 13 μόλις χρόνια, ανάμεσα στα έτη 1800 και 1813, πραγματοποίησε ανασκαφές στην Ακρόπολη, στο Ηρώδειο, στο Διονυσιακό Θέατρο, στο μνημείο του Λυσικράτη, στο Στάδιο, στη Στοά του Αττάλου, στον Κεραμεικό, στην Πνύκα, στα νότια του Λόφου Φιλοπάππου και νοτιώς της Ακροπόλεως (εικ. 19). Από το account book του προκύπτει ότι ανέσκαψε πολλά χωράφια, έξω από τη δομημένη περιοχή της Αθήνας, των οποίων η θέση δεν μπορεί να προσδιοριστεί.

Εικ. 19. I. Τρανλός, Οθωμανική Αθήνα: Οι περιοχές των ανασκαφών του Lusieri

Με το πρίσμα της σημερινής οπτικής, οι πράξεις ανθρώπων σαν τον Lusieri κρίνονται ως τυχοδιωκτικές και καταστροφικές, όμως εντάσσονται στο πνεύμα μιας ολόκληρης εποχής που έχει ως κοινό τόπο τη δίψα για τις αρχαιότητες και τη δημιουργία των μεγάλων συλλογών και Μουσείων της Ευρώπης. Το Βρετανικό Μουσείο ξεκινά τη δραστηριότητά του μετά το 1753 και το Μουσείο του Λούβρου ανοίγει τις πόρτες του το 1793, 8 χρόνια πριν έρθει ο Lusieri στην Ελλάδα δηλαδή.

Τα τελευταία χρόνια στην Αθήνα

Μετά το 1813 και τη λήξη των ανασκαφών, τα τελευ-

ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΒΑΤΤΙΣΤΑ ΛΟΥΣΙΕΡΙ, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

ταία χρόνια της ζωής του έως τον θάνατό του, την 1η Μαρτίου 1821, ήταν απελπιστικά. Η οικονομική του κατάσταση περιγράφεται από τον ίδιο ως δραματική. Δανείζεται με υπέρογκο τόκο για να μπορέσει να ζήσει. Κατάφερε όμως, με τα πλοία Tagus και Satellite Brig να στείλει στην Αγγλία τα τελευταία μάρμαρα και όλες τις αρχαιότητες που είχε βρει στις ανασκαφές. Ας σημειώσουμε πως η φορτωτική του Tagus περιείχε 610 αρχαία αγγεία, τα οποία εστάλησαν στην Αγγλία.

Στα 42 γράμματα, που έχουν σωθεί από εκείνη την περίοδο, επαναλαμβάνει στον Λόρδο Έλγιν τα ίδια παράπονα, χωρίς απάντηση. Λειτουργεί σαν ξεναγός στους περιηγητές που έρχονται στην Αθήνα, κυρίως μετά το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων. Παράγει ολοένα και λιγότερα ζωγραφικά έργα, λόγω ηλικίας αλλά και κρίσεων ρευματισμών. Στα γράμματά του ελπίζει να ξεκινήσει ανασκαφές στην Ολυμπία, όμως όλες οι επιχορηγήσεις έχουν διακοπεί. Για να μπορέσει να ζήσει δανείζεται με υπέρογκο τόκο 20%. Περιγράφει νέες τοποθεσίες που θα ήθελε να ζωγραφίσει. Ο Λόρδος Έλγιν κατά το διάστημα αυτό δεν απαντά στα γράμματά του, έτσι ώστε ο Lusieri να θεωρεί πως όλα τα γράμματά του έχουν χαθεί. Μένει κατάπληκτος, όταν το 1819 ο Έλγιν προσπαθεί να λύσει το συμβόλαιο αποκλειστικότητας που έχουν συνάψει 20 χρόνια πριν, ενώ στην πραγματικότητα έχει σταματήσει να παράγει κάτι απτό για το αφεντικό του. Ώς το τέλος της ζωής του παραμένει πιστός του ακόλουθος, οργανώνοντας τη συλλογή και τις ανασκαφές και χάνει το δικαίωμα να διεκδικήσει μια μικρή σύνταξη σαν ζωγράφος στην κοιλάδα του Demona, στο Νοτο της Σικελίας.

Το τελευταίο γράμμα του Lusieri γράφτηκε στις 19 Φεβρουαρίου 1821, 10 ημέρες πριν τον θάνατό του, σε ηλικία 67 ετών, την 1η Μαρτίου 1821, όπου και πάλι ζητούσε από τον Λόρδο Έλγιν το μισθό του.

Το Richard Monckton Milnes περιγράφει γλαφυρά τον θάνατό του (Milnes 1834, 129-130): «Ο Signor Lusieri, ενεργός πράκτορας αυτής της δουλειάς, πέθανε από το σπασίμο ενός αιμοφόρου αγγείου. Το συναίσθημα του λαού ξεσηκώθηκε τόσο πολύ εναντίον του, ώστε θεώρησαν αναγκαίο να αποκλείσουν το σπίτι του, τη νύχτα ιδιαίτερα, γιατί ο ίδιος έζησε αρκετά μόνος του. Την ημέρα του θανάτου του, η γειτονιά εξεπλάγη που δεν εμφανίστηκε, παραβίασε την πόρτα, και τον βρήκαν κάτω στο πάτωμα με αίματα γύρω του και μια τεράστια μαύρη γάτα να κάθεται στο στήθος του. Οι άνθρωποι μέχρι σήμερα πιστεύουν ότι ήταν το εκδικητικό πνεύμα, ο τιμωρός των εγκλημάτων του ή αλλιώς η μορφή που είχε περιβληθεί από τη δική του μαύρη ψυχή. Σύμφωνα με αυτήν την τελευταία εκδοχή, το ζώο σκοτώθηκε ακαριαία». Ο Lusieri θάφτηκε στο νεκροταφείο της Μονής των Καπουτσινών, η Μονή καταστράφηκε κατά την Επανάσταση και όταν το 1867 πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές γύρω από το μνημείο του Λυσικράτη από την Γαλλική Αρχαιο-

λογική Σχολή, ο τάφος του διαταράχθηκε. Σήμερα, στον κήπο της Αγγλικανικής Εκκλησίας σώζεται η μαρμάρινη πλάκα που τον κάλυπτε, η οποία μεταφέρθηκε εκεί από τους Άγγλους κατοίκους των Αθηνών (εικ. 20).

Κατά την εκτίμησή μου, είναι προφανές πως ο άνθρωπος που αρχικά εμπνεύστηκε την αποτύπωση των μνημείων της Κλασικής Αθήνας και μέσω αυτής την επιρροή στην αισθητική και τις Καλές Τέχνες της Αγγλίας, ήταν ο Λόρδος Έλγιν. Η ιδέα αυτή τελικά κατέληξε στη διαρπαγή αρχαιοτήτων και τη δημιουρ-

και τον βρήκαν κάτω στο πάτωμα με αίματα γύρω του και μια τεράστια μαύρη γάτα να κάθεται στο στήθος του. Οι άνθρωποι μέχρι σήμερα πιστεύουν ότι ήταν το εκδικητικό πνεύμα, ο τιμωρός των εγκλημάτων του ή αλλιώς η μορφή που είχε περιβληθεί από τη δική του μαύρη ψυχή. Σύμφωνα με αυτήν την τελευταία εκδοχή, το ζώο σκοτώθηκε ακαριαία». Ο Lusieri θάφτηκε στο νεκροταφείο της Μονής των Καπουτσινών, η Μονή καταστράφηκε κατά την Επανάσταση και όταν το 1867 πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές γύρω από το μνημείο του Λυσικράτη από την Γαλλική Αρχαιο-

Εικ. 20. Η ταφική πλάκα του Lusieri στον κήπο της Αγγλικανικής Εκκλησίας

λογική Σχολή, ο τάφος του διαταράχθηκε. Σήμερα, στον κήπο της Αγγλικανικής Εκκλησίας σώζεται η μαρμάρινη πλάκα που τον κάλυπτε, η οποία μεταφέρθηκε εκεί από τους Άγγλους κατοίκους των Αθηνών (εικ. 20).

Κατά την εκτίμησή μου, είναι προφανές πως ο άνθρωπος που αρχικά εμπνεύστηκε την αποτύπωση των μνημείων της Κλασικής Αθήνας και μέσω αυτής την επιρροή στην αισθητική και τις Καλές Τέχνες της Αγγλίας, ήταν ο Λόρδος Έλγιν. Η ιδέα αυτή τελικά κατέληξε στη διαρπαγή αρχαιοτήτων και τη δημιουρ-

ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΒΑΤΤΙΣΤΑ ΛΟΥΣΙΕΡΙ, Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΣ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΕΛΓΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

γία μιας τεράστιας προσωπικής συλλογής, για την οποία καταλυτικό ρόλο διαδραμάτισαν ο Hunt και κυρίως ο Lusieri.

Αρχαιακό υλικό-Elgin Papers (EP)

EP1) Vol.I, Lord Elgin to Lusieri 1799-1819.

EP2) Vol.II, Lord Elgin to Hamilton 1812-1836.

EP3) Vol.III, Hamilton to Lord Elgin 1799-1833.

EP4) Vol.IV, Letters from Artists and Connoisseurs.

EP5) Vol.n.n, Philip Hunt and the Artists.

EP6) Vol.n.n, Letters of S.Logothesi 1799-1811.

EP7) Vol.n.n, Letters of G.B Lusieri 1799-1821.

Account Book (a/b): 13 Aprile 1801- luglio 1819.

Επιλεκτική βιβλιογραφία

Bartholdy J.L.S., *Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804*, Paris, 1807.

Gallo L., *Lord Elgin and Ancient Greek Architecture: The Elgin Drawings at the British Museum*, Cambridge University Press, 2009.

Dodwell E., *A Classical and Topographical Tour through Greece during the years 1801, 1805 and 1806*, London, 1819.

Hobhouse J.C., *A Journey through Albania, and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople during the years 1809 and 1810*, vol. I, Philadelphia, 1817.

Μαλούχου-Νταϊλιάννα Γ., *Αρχείον των Μνημείων των Αθηνών και της Αττικής 3*, Βιβλιοθήκη της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 177, Αθήναι, 1998.

Leake W.M., *The Topography of Athens, with some remarks on its antiquities*, London, 1821.

Milnes R.M., *Memorials of a tour in some parts of Greece, chiefly poetical*, London 1834, 129-130.

Poirier A., *Notes critiques d'Avramiotti sur Le voyage en Grèce de Chateaubriand*, Presses universitaires de France, 1929.

Πούλου Γ., «Οι Γεωμετρικοί Τάφοι του λόφου Μουσών (Φιλοπάππου)», στο Σ. Οικονόμου και Μ. Δόγκα-Τόλη (επιμ.), *Αρχαιολογικές Συμβολές, Α' και Γ' Εφορείες Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Β: Αττική*, Αθήνα, 2013, 231-246.

Smith A.H., «Lord Elgin and his Collection», *Journal of Hellenic Studies* 36 (1916), 163-372.

Weston-Lewis A. (ed.), *Expanding Horizons: Giovanni Battista Lusieri and the Panoramic Landscape*, Edinburgh, 2012.

Williams W., *Atheniensiā or Remarks on the topography and the buildings of Athens*, London, 1816.

Williams D., «Of Publick Utility and Publick Property: Lord Elgin and the Parthenon Sculptures», στο A. Tsingarida (επιμ.), *Appropriating Antiquity: Saisir l'Antique. Collections et collectionneurs d'antiques en Belgique et en Grande-Bretagne au XIXe siècle*, Brussels, 2002, 103-164.

Williams D., «Lusieri in the Eastern Mediterranean, 1800-1821», στο *Weston-Lewis* 2012, 177-186.

Williams D., «Προς μυρρίνην. Reconstructing a Fourth-Century Tumulus near the Piraeus» στο *Μελέτες κεραμικής και εικονογραφίας προς τιμήν του καθηγητή Μιχάλη Τιβέριου*, (επιμ.) Πάνος Βαλαβάνης και Ελένη Μανακίδου, Θεσσαλονίκη, 2014, 419-435.

Woods J., *Letters of an architect, from France, Italy, and Greece*, vol. II, London 1828.

Ευχαριστίες

Η μελέτη αυτή δεν θα είχε πραγματοποιηθεί χωρίς την υποτροφία της Βρετανικής Σχολής Αθηνών. Εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες στην Διευθύντρια της Σχολής Κυρία Cathy Morgan για την μεσολάβησή της στον σημερινό 11ο Λόρδο Έλγιν για την πρόσβαση μου στο ιδιωτικό του αρχείο. Εκφράζω από καρδιάς τις θερμότερες ευχαριστίες μου στον 11ο Λόρδο Έλγιν και την οικογένειά του για την ευγένεια και την εμπιστοσύνη που επέδειξαν στο πρόσωπό μου. Ευχαριστίες εκφράζονται επίσης στο Βρετανικό Μουσείο και τον Ian Jenkins, στον Dyfri Williams, στην Πέπη Λαζαρίδου, στους Καθηγητές Πάνο Βαλαβάνη, Νότα Κούρου, Όλγα Παλαγγιά και Μανώλη Κορρέ, στον Άγγελο Ματθαίου, στη Γεωργία Μαλούχου, στη Βούλα Μπαρδάνη, στην Ιωάννα Παπαλόη, στο Νίκο Τσονιώτη, στον Raphael Jacob, στην Alessia Zambon, στον Δημήτρη Σούρλα, στην Έλια Νταϊφά, στην Μαρία Ντούρου και στον συλλέκτη κύριο Στάθη Φινόπουλο. Όλοι, με το δικό του τρόπο ο καθένας, βοήθησαν στην πραγματοποίηση αυτής της αναπάντεχης μελέτης.